

Ediție apărută cu contribuția financiară a Ministerului Culturii, în conformitate cu decizia Comisiei de selecție pentru editarea cărții naționale.

Volumul 2 reproduce textele a două romane *Pădurea Spânzuraților* (1922) și *Adam și Eva* (1925), însoțite de o secțiune de note și comentarii asupra acestora privitor la geneza și încadrarea lor în circuitul literar românesc. *Pădurea Spânzuraților* este romanul unui caz de conștiință, în care idealul național este ridicat la proporții transcendente, atingându-se valențe universale, iar *Adam și Eva* este o operă de fantezie pură, „...pentru că într-însa e mai multă speranță, dacă nu chiar o mângâiere, pentru că într-însa viața omului e deasupra începutului și sfârșitului pământesc, în sfârșit, pentru că *Adam și Eva* e cartea iluziilor eterne...” (L. Rebreanu)

Coordonatorul colecției: Mihai Papuc

Corector: Maria Cornesco

Redactor tehnic: Nina Duduciuc

Machetare computerizată: Vitalie Ichim

Copertă: Vitalie Ichim

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ
ȘTIINȚA

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova

tel.: +373 22 739616 (anticamera)

+373 22 739983; +373 60966868 (vânzări)

e-mail: prini_stiinta@yahoo.com

www.editurastiinta.md

Toate drepturile asupra colecției „Moștenire”, inclusiv asupra acestei ediții, aparțin Întreprinderii Editoriale-Poligrafice *Știința*.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Rebreanu, Liviu.

Opere: în 3 volume / Liviu Rebreanu; studiu introductiv de Ion Simuț. – [Chișinău]: *Știința*, 2025

(Combinatul Poligrafic) – (Moștenire / coordonatorul colecției: Mihai Papuc, ISBN 978-9975-67-986-2; 114). – ISBN 978-9975-85-527-3.

[Vol.] 2: *Pădurea spânzuraților*; *Adam și Eva*. – 2025. – 396, [4] p. – Note și comentarii: p. 389-396.

Cu contribuția financiară a Ministerului Culturii.

ISBN 978-9975-85-529-7.

În amintirea fratelui meu Emil,
executat de austro-ungari,
pe frontul românesc, în anul 1917

PĂDUREA SPÂNZURAȚILOR

Fata superbă scoate un țipăt disperat; o haită de câini flămânzi se apropie. Încerc să fug și nu izbutesc să mă mișc. Țipătul fetei se repetă prelung...

Apoi, brusc, viziunea se curmă; zidul și fereastra cu pomul înflorit își reiau locul și inima mea bate să-mi sfârtice pieptul, parcă haita de câini ar fi ajuns sub fereastră.

Viziunea aceasta, de mult uitată, mi-a reapărut în suflet atunci când m-am apucat să scriu o poveste cu reîncarnare.

Romanul *Adam și Eva* de-aici a pornit, deși apoi a urmat alte căi. Viziunea a servit doar la închipuirea teoriei ce mi-a trebuit pentru motivarea celor șapte vieți sau a încarnărilor celor două suflete, care în planul divin constituie unul singur, alimentat de o iubire eternă...

Se zice că omul numai când îmbătrânește începe să-și pună întrebări asupra începutului și sfârșitului. Dacă e așa, eu am început să îmbătrânesc foarte de timpuriu, aproape de pe vremea când am avut viziunea pe care v-am povestit-o. De unde venim și unde mergem? Ce-a fost înainte de nașterea mea și ce va fi după ce voi muri? Pentru ce sunt toate așa cum sunt? Iată întrebări pe care mi le-am pus totdeauna, la care am căutat totdeauna răspunsuri, și în mine însumi, și afară, în cărți. Firește răspunsurile nu le găsești niciodată, cel puțin nu atât de mulțumitoare, încât să-ți servească drept merinde pentru viața de aici și de dincolo.

Totuși, întâlnirea cu necunoscuta de la Iași nu se putea rezolva pentru mine cu o nuvelă romanțioasă, mai mult sau mai puțin în genul *Sărmanului Dionis*. Teoria reîncarnării poate servi însă ca fir roșu pentru o viață completă, adică una trăită în mai multe epoci. Un om, zugrăvit astfel, de la prima lui apariție în planul terestru până la întoarcerea în planul divin, oferă mai mari posibilități și de caracterizare și de dezvoltare și de pitoresc... Dar teoria teosofică oficială nu-ți îngăduie mărginirile pe care le cere o operă de artă. Teosofia tinde să devie o religie și chiar este pentru o mulțime de oameni. Romanul are nevoie de un conflict, care să canalizeze interesul. Și atunci încet-încet mi-am făcut eu singur o teorie potrivită cerințelor romanului închipuit.

N-am să mai arăt acum câtă trudă a reclamat zugrăvirea celor șapte vieți care totuși trebuiau să constituie una singură. Sunt șapte epoci diferite și pentru fiecare a trebuit să consult zeci și uneori sute de volume. Ce a rezultat e altă socoteală. Cititorul superficial sau nepregătit va găsi șapte nuvele, variații pe aceeași temă. Dacă se găsește numai atâta, desigur că vina e a mea, fiindcă n-am reușit să reliefez mai puternic firul roșu care leagă cele șapte capitole... Asta este însă altă poveste...

În orice caz, mie, din tot ce am scris până acum, *Adam și Eva* mi-e cartea cea mai dragă. Poate pentru că într-însa e mai multă speranță, dacă nu chiar o mângâiere, pentru că într-însa viața omului e deasupra începutului și sfârșitului pământesc, în sfârșit, pentru că *Adam și Eva* e cartea iluziilor eterne..."

CUPRINS

PĂDUREA SPÂNZURAȚILOR (1922)

CARTEA ÎNTÂI	6
CARTEA A DOUA	66
CARTEA A TREIA	119
CARTEA A PATRA	166

ADAM ȘI EVA (1925)

Începutul	198
Capitolul I. Navamalika	212
Capitolul II. Isit	236
Capitolul III. Hamma	259
Capitolul IV. Servilia	285
Capitolul V. Maria	311
Capitolul VI. Yvonne	335
Capitolul VII. Ileana	361
Sfârșitul	386
NOTE ȘI COMENTARIU	389

CARTEA ÎNTÂI

1

Sub cerul cenușiu de toamnă ca un clopot uriaș de sticlă aburită, spânzurătoarea nouă și sfidătoare, înfiptă la marginea satului, întindea brațul cu ștreangul spre câmpia neagră, înțepată ici-colo cu arbori arămii. Supravegheați de un caporal scund, negricios, și ajutați de un țăran cu fața păroasă și roșie, doi soldați bătrâni săpau groapa, scuipându-și des în palme și hâcâind a osteneală după fiecare lovitură de târnăcop. Din rana pământului groparii zvârleau lut galben, lipicios...

Caporalul își răsucea mustățile și se uita mereu împrejur, cercetător și cu dispreț. Priveliștea îl supăra, deși căuta să nu-și dea pe față nemulțumirea. În dreapta era cimitirul militar, înconjurat cu sârmă ghimpată, cu mormintele așezate ca la paradă, cu crucile albe, proaspete, uniforme. În stânga, la câțiva pași, începea cimitirul satului, îngrădit cu spini, cu cruci rupte, putrezite, rare, fără poartă, ca și cum de multă vreme niciun mort n-ar mai fi intrat acolo și nici n-ar mai vrea să intre nimeni...

Satul Zirin, Cartierul Diviziei de Infanterie, se ascundea sub o pânză de fum și de păclă, din care de-abia scoteau capetele, sfoase și răsfrate, vârfuri de pomi desfrunziți, câteva coperișe țuguiate de paie și turnul bisericii, spintecat de un obuz. Spre mieznoapte se vedeau ruinele gării și linia ferată ce închidea zarea ca un dig fără început și fără sfârșit.

Șoseaua, însemnată cu o dungă dreaptă pe câmpul mohorât, venea din apus, trecea prin sat și se ducea tocmai pe front...

– Urâtă țară aveți, muscale! zise deodată caporalul, întorcându-se spre gropari și uitându-se cu necaz la țăranul care se oprise să răsufle. Auzi?... Țara... locurile... *niet* frumos! adăugă apoi arătând cu mâna ținutul și stâlcindu-și graiul spre a se face mai înțeles.

Țăranul holbă ochii, nedumerit, cu un zâmbet umil, bolborosind ceva pe rusește.

– Nu pricepe ăsta, don' căprar, limba noastră, zice atunci un soldat îndreptându-se din șale.

– Nici nu-i vina lor că țara-i păcătoasă, adăugă îndată cellalt soldat, proptindu-se în lopată.

Toți trei militarii priveau acuma cu mare dispreț la țăranul care, neînțelegând vorbele străine, plecă rușinat capul în groapa cu fundul galben, adâncă de vreo jumătate de metru.

– Ei, ce stați? Ce leneviți? strigă deodată caporalul luându-și seama. Asta-i groapă? Nu vi-e rușine?... Uite-acu pică convoiul... și nici groapa nu-i gata!... Ori vreți să dau eu de dracu' din pricina voastră?... Hai! pune osul, nu te holba la mine!

– Așa-i, bine zici, don' căprar, mormăi un soldat, izbind cu târnăcopul într-un bolovan. Dar nici asta nu-i armată, don' căprar... S-ajungem noi gropari... de...

Oamenii se așternură degrabă pe muncă, în vreme ce caporalul, mulțumit, răspunse iarăși mai prietenos:

– Soldatul trebuie să facă de toate în război, că de-aceea-i războiul război... Ori aici, ori pe front, ori în spital, tot la război se socotește... De ce nu zici mai bine că am avut noroc cu întârzierea?... Ce ne făceam dacă soseau la patru, cum era ordinul? Ne lua naiba pe toți... Ce-i drept, sunt militar vechi, dar n-am mai pomenit să spânzure oameni așa, aproape pe întunec...

Apoi tăcu brusc. Privirea lui se oprise asupra spânzurătoarei, al cărei braț parcă amenința pe oamenii din groapă. Și în aceeași clipă ștreangul prinse a se legăna ușor... Caporalul simți un fior rece și întoarse repede capul. Atunci însă văzu crucile albe, în linii drepte, din cimitirul militar și, buimăcit, făcu stânga împrejur, dând iarăși cu ochii de morminte în cimitirul satului... Fu cuprins de o frică sugrumătoare, ca în fața unor stafii. Se stăpâni totuși în curând și, scuipând cu scârbă, murmură:

– Ce viață mai e și asta... Încotro te uiți, numai moarte și morminte și morți...

Un vânt tomnatec, umed și trist, începu să bată dinspre satul amețit de ceață, aducând pe aripi zvonuri de gemete înăbușite. Din văzduhul cenușiu picura atâta pustietate, că, simțindu-și sufletul împovărat, caporalul încremeni cu fața spre turnul bisericii, cu privirea pierdută, fără să bage de seamă că pe cărarea cimitirului se apropia un ofițer. Își veni în fire de-abia când auzi pașii. Tresări și, întorcându-se la gropari, le zise cu glasul încă răgușit de neliniște:

– Dați zor, băieți, că vine un domn ofițer... De-acuma trebuie să sosească și convoiul... Of, barem de-am scăpa mai repede!... Degeaba, asta nu-i treabă de militar!

Ofițerul se apropia șovăitor. Vântul îi flutura pulpanele mantalei, împingându-l parcă spre o țintă nedorită. Era mijlociu ca statură și avea puțină barbă, care-i dădea o înfățișare de milițian sedentar, deși altfel nu părea mai mult de treizeci și cinci de ani. De sub casca de fier lătăreață, fața lui

rotundă și bălaie apărea chinuită, mai cu seamă din pricina ochilor cafenii, mari și ieșiți din orbite, care priveau înfrigurați stâlpul spânzurătoarei, fără a clipi, cu un nesațiu bolnăvicios. Gura, cu buzele cărnoase, era strânsă într-un spasm dureros, tremurător. Măinile îi atârnavu țepene, aproape uitate.

Caporalul îl primi cu un salut milităresc, bătându-și zgomotos călcăiele bocancilor. Ofițerul se opri la câțiva pași, răspunse dând din cap ușor și, mereu cu privirea la ștreang, întrebă:

– La ce oră e hotărâtă execuția?

– La patru a fost, trăiți, domnule căpitan, răspunse caporalul atât de tare, că ofițerul întoarse repede ochii spre dânsul. Dar văd că e cinci și încă n-au sosit...

– Da... da, murmură căpitanul coborând privirea asupra groparilor care săpau tăcuți, cu capetele în pământ. Apoi întrebă iar, mai sigur: și cine va fi spânzurat?

– Noi nu putem ști, domnule căpitan, zise caporalul cam încurcat. Se aude c-ar fi un domn ofițer, dar nu putem ști bine...

– Și pentru ce fel de vină? stăruie ofițerul privind-l cercetător, aproape mâniaș.

Caporalul se zăpăci de tot și răspunse șovăind cu un zâmbet de milă amară:

– De, domnule căpitan... noi de unde să știm? În război viața omului e ca floarea, se scutură te miri de ce... Păcatele-s multe de la Dumnezeu, și oamenii nu iartă...

Căpitanul se uită lung la dânsul, mirat parcă de vorbele lui, și nu mai întrebă nimic. Ridicând însă ochii și văzând iar spânzurătoarea, se retrase câțiva pași ca în fața unui vrăjmaș amenințător. În aceeași clipă, pe cărarea dinspre sat, răsună un glas aspru și poruncitor:

– Caporal!... Gata, caporal!...

– Gata, domnule locotenent! strigă caporalul, întorcându-se, cu mâna la cozoroc.

Locotenentul, în ulancă strânsă pe corp și cu guler de blană sură, venea foarte grăbit, aproape alergând, și vorbind mereu:

– Gata tot, caporal? Convoiul a pornit adineaori și în câteva minute va fi aici... Dar plutonierul unde-i? De ce n-a venit înainte?... Dacă eu, care n-am nicio însărcinare directă, m-am putut osteni...

Tăcu brusc văzând pe căpitanul străin și necunoscut, care-l privea neliniștit. Locotenentul salută și înaintă până la marginea groapei, izbucnind apoi foarte nervos și cu vocea zgârietoare:

– Scăunelul, caporal! Unde-i?... Ce te uiți ca un nerod?... Pe ce vrei tu să se urce condamnatul?... Ce oameni! Atâta nepăsare n-am mai văzut...

Din pământ să-mi scoți un scăunel, ai înțeles? Și în două minute să fi înapoi!... Aide, mișcă, ce mai caști gura?!

Caporalul porni fuga spre sat, în vreme ce locotenentul, aruncând o privire căpitanului, care stătea deoparte, urmă mai potolit:

– Cu astfel de oameni nu batem noi Europa... Unde nu-i conștiința datoriei...

Vorbind, trecu lângă stâlpul de brad, chiar sub ștreangul nemișcat. Examină groapa mormăind ceva, nemulțumit, și pe urmă, ridicând ochii, apucă cu amândouă mâinile funia ce-i atârna deasupra capului, parcă ar fi vrut s-o încerce dacă-i destul de solidă. Întâlnind însă privirea speriată a căpitanului, dădu drumul ștreangului, rușinat și umilit. Mai stătu acolo câteva clipe, nehotărât, apoi deodată merse drept în fața străinului prezentându-se:

– Locotenent Apostol Bologa...

– Klapka, îl întrerupse căpitanul, cu mâna întinsă. Otto Klapka... Adineaori am sosit, și tocmai de pe frontul italian... În gară am aflat că aveți o execuție și, nici nu-mi dau bine seama cum, iată că am nimerit aici...

În glasul căpitanului tremura o sfială atât de neascunsă, că locotenentul, fără să vrea, se simți cuprins iar de rușinea de adineaori și, încurcat, zise cu o vioiciune silită:

– Vasăzică sunteți mutat în divizia noastră?

– Da... la al cincizecilea de artilerie de câmp...

– A, chiar în regimentul nostru! strigă Bologa deodată, cu bucurie neprefăcută. Atunci bine-ați venit!

Fața căpitanului se însenină, parcă în sinceritatea locotenentului s-ar fi dezvăluit un om nou. Privirile lor se încrucișară într-o licărire de simpatie. O clipă. Apoi Klapka avu o cutremurare și întrebă aproape înfricoșat:

– Pe cine spânzurați?

În ochii lui Apostol Bologa, albaștri și adânciți în cap, se aprinse o mândrie stranie. Răspunse cu o indignare abia stăpânită:

– Un sublocotenent ceh, Svoboda... mai mare rușinea pentru corpul ofițeresc... A fost prins tocmai când era să treacă la dușman, înarmat cu hărți și planuri. Rușinos și revoltător!... Nu-i așa? adăogă după câteva clipe, fiindcă Klapka tăcea.

– Mda... da, poate, zise căpitanul tresărind nesigur.

Răspunsul îndoielnic îndârji pe Bologa. Începu să vorbească atunci cu o volubilitate care se vedea că nu i-e firească, vrând parcă să convingă cu orice preț:

– Am avut onoarea să fac parte din Curtea Marțială care l-a judecat și, prin urmare... De altfel, nici el n-a tăgăduit. Nici vorbă, față de dovezile

definitive, ar fi fost zadarnică orice apărare... A fost de un cinism într-adevăr nemaipomenit.

N-a deschis gura toată vremea și n-a vrut să răspundă măcar la întrebările președintelui... Ne-a privit sfidător, pe rând, cu un fel de dispreț falnic... Chiar sentința de moarte a primit-o zâmbitor și cu niște ochi... Firește, asemenea oameni nu se spăimântă nici de moartea infamantă... Când l-au prins, într-un unghi mort, o patrulă comandată de ofițer, a vrut să se împuște... Ce dovadă mai palpabilă decât încercarea de sinucidere? Curtea l-a condamnat la moarte în unanimitate, fără discuție, atât a fost de vădită crima... Eu însumi, deși sunt o fire excesiv de șovăitoare, de data aceasta am conștiința pe deplin împăcată, absolut pe deplin...

Klapka, buimăcit mai ales de asprimea glasului, murmură:

– O, Doamne... dovezile... când e vorba de o viață de om...

Pe buzele subțiri, cu colțuri supte ale locotenentului răsări un amestec de ironie și de dispreț:

– Uitați, domnule căpitan, că suntem în război și pe front!... O viață de om nu e îngăduit să primejduiască viața patriei!... Dacă ne-am călăuzi după considerații sentimentale, ar trebui să capitulăm în fața tuturor... Se vede însă că sunteți ofițer de rezervă, altfel n-ați vorbi așa despre o crimă...

– Da, adevărat, se grăbi Klapka cu teamă. Am fost avocat... în vreme de pace... Acum însă...

– Și eu sunt ofițer de rezervă, intrerupse locotenentul cu mândrie. Războiul m-a smuls din mijlocul cărților, de la Universitate, unde aproape pierdusem contactul cu viața reală. Dar m-am dezmeticit repede și mi-am dat seama că numai războiul e adevăratul generator de energii!

Căpitanul zâmbi, ca și când răspunsul i s-ar fi părut ridicol, și zise cu glas blajin, colorat de o ironie blândă:

– Și eu care credeam că războiul e un ucigător de energii!

Apostol Bologa roși ca o fecioară și nu îndrăzni să se uite în ochii căpitanului. Se simțea jignit până în măduva oaselor și căuta în minte un răspuns aspru, care să pună capăt convorbirii. Atunci însă sosi gâfâind caporalul, cu scăunelul fără spetează.

– Un moment, domnule căpitan, rosti Bologa triumfător, întorcându-se spre caporalul asudat, parcă i-ar fi adus mântuirea. E prea înalt, nu vezi? strigă apoi mânios. Cum să se cațare condamnatul pe asemenea... În sfârșit, ce-mi fac eu sânge rău, când nici nu e în atribuțiile mele execuția?!... Să vedeți voi ce va zice domnul general, să țineți minte!... Acuma ce mai stai? Aide, potrivește cel puțin locul și trage mai sus funia!... Ce oameni!

Ridică mâinile, revoltat, și-i întoarse spatele. Se potoli însă brusc, zărind pe cărarea dinspre sat un grup de ofițeri care se apropiau cu o gravitate solemnă. În frunte venea însuși comandantul diviziei, mic, gras, cu picioarele scurte și foarte roșu la obraz, bătându-și nervos carâmbul cizmei cu o cravașă, în vreme ce pretorul militar, un căpitan burtos, cu mustăți sure, îi explica ceva gesticulând larg cu mâna dreaptă, în care ținea o foaie de hârtie...

– Vine convoiul... Uite și generalul! șopti Bologa clipind repede către căpitanul care se dădea mai înapoi, ca dinaintea unei năluci neașteptate.

Locotenentul alergă într-o întâmpinarea generalului și, salutând, raportă cu importanță:

– Întâmplător am venit mai devreme, excelență, și am constatat că lipsea scăunelul...

– Lipsea? repetă generalul cu o privire nemulțumită spre pretorul care se uita desperat la Bologa.

– Am luat însă imediat măsuri de îndreptare, se grăbi să adaoge locotenentul, ca să scape pe pretorul uluit din încurcătură.

Totuși, pretorul simți că generalul s-a supărat și, murmurând o scuză, își iuți pașii, ca să ajungă cel dintâi la locul execuției și să se încredințeze cum i s-au împlinit ordinele.

Dintr-o aruncătură de ochi văzu tot, fără a se sinchisi de caporalul înțepenit într-o salutare înfricoșată. Vru să se întoarcă zâmbitor spre generalul care sosea, dar deodată își aduse aminte și întrebă îngrijorat:

– Călăul unde-i, caporal?

– Noi nu știm, domnule căpitan, răspunse caporalul. Noi am avut ordin să facem groapa și...

– Cum nu știi, dobitocule? se răsti pretorul cuprins de spaimă și răcnind aproape furios: Dar unde-i plutonierul? Ce-a făcut plutonierul?... Plutonier!... Închipuiți-vă, excelență, n-avem călău! adăogă, în culmea zăpăcelii, către generalul care tocmai sosise aproape de groapă. Eu degeaba iau toate măsurile reglementare, căci oamenii nu-și mai fac datoria!

Un plutonier, cu fața cenușie și uscată, veni în fuga mare și se opri tremurând lângă stâlpul spânzurătoarei.

– Ce-ai făcut, ticălosule? Unde-i călăul? se repezi pretorul scrâșnind dinții. Am să te... am să...

– Treizeci de zile închisoare! interveni generalul smulgându-și mustața stângă și amenințând cu cravașă. Acuma însă trebuie comandat un om numaidecât...

– Caporal, tu vei fi călău! zise pretorul repede, mai ușurat.

– Domnule căpitan, vă rog cu supunere, iertați-mă... bolborosi caporalul îngălbenind. Eu, domnule căpitan, vă rog cu supunere...

Pretorul nici nu-l auzi, ci se apropie de general ca să se mai plângă, drept explicație, de nedisciplină oamenilor. Generalul însă, cu o indignare stăpânită, îl întrerupse scurt mormăind:

– Vom vorbi mai târziu... Acuma, la datorie!

Pe cărarea sură, în coborârea grăbită a inserării, grosul convoiului se legăna încet. Condamnatul, înfășurat într-o mantie verzuie, cu gulerul ridicat, cu o pălărie civilă în capul plecat, pășea mașinal la brațul unui preot militar bătrân, înconjurat de patru soldați cu baioneta la armă. Urmau grupuri de ofițeri și soldați, de-a valma, aduși de pe front înadins ca să vadă execuția, toți cu căști de război și în uniforme murdare, cu miros greu de tranșee, respirați în voie, încât coada ajungea până aproape de marginea satului.

Sub spânzurătoare, caporalul aștepta smirna, cu ochii tulburi, în vreme ce plutonierul îi șoptea și-l învăța cum și ce are de făcut.

Vântul umed se înteteți, măturând pământul, împiedicându-se în mormintele cimitirelor, zgâlțâind pe oamenii care se apropiau...

Apoi preotul se opri la marginea groapei cu osânditul care, văzând lutul galben și cleios, avu o zguduire scurtă.

– Dumnezeu e bun și mare, îi bolborosi la ureche preotul, speriat, întinzându-i crucea la buze.

– Pe dincolo, părinte... vă rog! răsună iarăși glasul pretorului, nervos și răgușit. Trebuie ordine... Plutonier, ia seama! Nu-ți știi datoria?

Mersul convoiului se iuți ca la comandă și în câteva clipe se făcu o roată de oameni în jurul spânzurătoarei. Toți tăceau însă, parcă li-ar fi fost frică să nu tulbure somnul unui bolnav istovit de suferințe. Doar zgomotul de pași nerăbdători se amesteca în gemetele vântului stăruitor...

– Doctore, doctore, durează mult? șopti Apostol Bologa agățându-se de brațul medicului, care se zbătea să-și deschidă trecere printre soldații îngrămădiți.

– Ai să vezi... acuma nu-i vreme de... răspuse doctorul plictisit. Puțin loc, hei, ce Dumnezeu... Faceți-mi loc, băieți!

Bologa izbuti să se strecoare, pe urmele medicului, până la picioarele groapei, în fața spânzurătoarei. Gâtul îi era uscat și amar, iar inima i se frământa într-o emoție aproape dureroasă. Se simțea mulțumit că va vedea tot și, ca să-și potolească nerăbdarea, se uită împrejur, căutând cunoscuți și prieteni printre zecile de fețe tăbăcite de război și schimonosite sub povara căștilor de oțel... Generalul stătea în dreapta, numai la vreo trei pași, ursuz, nemișcat. Mai încolo însă locotenentul Gross trepida fără astâmpăr, urmărind cu atenție desperată toate mișcările condamnatului, care-i fusese bun prieten. Văzând pe Gross, Bologa își aduse aminte de căpitanul străin de

adineaori și îl descoperi la spatele generalului, ținându-se cu mâna de falcă, neclintit ca o muștrare.

„Ce om! se gândi Bologa cu necaz. Vine de la gară de-a dreptul aici și tot el vrea să-mi dea lecții de umanitarism, parcă eu aș fi o fiară sau...”

În clipa aceea o mână îi strânse brațul.

– A, Cervenco! murmură Bologa, întorcându-se. Tu, aici?... Mă mir... Desigur că n-ai venit de bunăvoie... Știi că eu am făcut parte din Curtea Marțială?

Căpitanul Cervenco nu mai apucă să răspundă, căci în văzduh țâșni brusc glasul pretorului, mult mai ascuțit și mai tăios ca adineaori:

– Toată lumea trei pași înapoi!... Loc!... Loc!...

Oamenii, spăimântați parcă de zgomotul care îndrăznea să străpungă tăcerea, se îmbulziră și se retraseră câțiva pași. În locul gol din jurul groapei rămase numai generalul, pe când lângă stâlpul cioplit condamnatul privea drept înainte, mângâind blând digul care închidea orizontul. Bologa, cu inima strânsă, se uita acuma drept în ochii lui mari, negri, fierbinți... Și văzu deodată că omul de sub ștreang se întoarce spre preotul înmărmurit și-l auzi foarte deslușit zicând:

– Vreau să mor mai repede...

Generalul încruntă din sprâncenele-i stufoase și îmbinate, spunând pretorului:

– Vezi ce dorește.

Dar condamnatul ridicase acuma ochii peste capetele oamenilor și parcă nici nu mai auzi întrebarea pretorului care, așteptând zadarnic un răspuns, izbucni speriat:

– Gata?... Atunci... da... atunci...

Și, uitându-se jignit spre general, pași pe movila de lut proaspăt de la marginea groapei, desfășură hârtia ce i se boțise în mână și citi sentința Curții Marțiale a diviziei, care osândea la moarte prin ștreang pe sublocotenentul Svoboda, pentru trădare și dezertare la dușman. Glasul îi suna gol și prefăcut, de două ori se încurcă, drept care generalul îi aruncă două priviri scrutătoare, iar la sfârșit răguși, parc-ar fi răcnit din răspuseri o zi întregă.

Apostol Bologa se făcu roșu de luare-aminte și privirea i se lipise pe fața condamnatului. Își auzea bățiile inimii, ca niște ciocane, și casca îi strângea țeasta ca și când i-ar fi fost mult prea strâmtă și îndesată cu sila. O mirare neînțeleasă îi clocotea în creieri, căci în vreme ce pretorul înșira crimele și hârtia îi tremura între degete, obrații sublocotenentului de sub ștreang se umplură de viață, iar în ochii lui rotunzi se aprinse o strălucire mândră, învăpăiată, care parcă pătrundea până în lumea cealaltă... Pe Bologa,

la început, privirea aceasta îl înfricoșă și îl întărește. Mai pe urmă însă simți limpede că flacăra din ochii condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă... Încercă să întoarne capul și să se uite aiurea, dar ochii omului osândit parcă îl fascinaseră cu privirea lor disprețuitoare de moarte și înfrumusețată de o dragoste uriașă. În cele din urmă, Bologa se aștepta ca gura condamnatului să se deschidă și să scoată un strigăt îngrozitor de izbăvire, întocmai ca cei dintâi credincioși care, în clipa morții silnice, vedeau pe Hristos...

Pretorul îndoi repede hârtia și, punând-o în buzunar, mormăi ceva obosit. Atunci plutonierul se apropie de condamnat și-i șopti foarte umil:

– Mă rog... mantaua...

Svoboda, fără să-l privească, lepădă îndată mantaua și rămase într-o haină civilă cu gulerul răsfrânt, care-i lăsa gol gâtul alb, subțire și lung. Pe urmă scoase pălăria, își netezi părul pe frunte și sărută lacom crucea din mâna preotului, închinându-se repede... Se uită împrejur o clipă, puțin uluit, ca și când ar fi uitat ceva. Apoi, cu o licărire de bucurie, își aduse aminte și se sui pe scaunelul de lângă stâlpul de brad. Cu privirea lucitoare, cu fața albă și luminată, părea că vrea să vestească oamenilor o izbândă mare.

– Aide, băiete, nu-ți fie frică, murmură plutonierul înfricoșat către caporalul scund, luându-l de spate și împingându-l ușor spre condamnat.

Caporalul se apropie dârdâind, neștiind ce să facă. Se uită înapoi și, la un semn al plutonierului, întinse brațele spre ștreang.

– Jos tunica! strigă atunci generalul, cu voce groasă. Militarul în uniformă nu poate fi călău!

Într-un minut caporalul întinse iarăși mâinile spre funie, numai în cămașă și cu capul gol, ca un al doilea osândit. În răstimp însă Svoboda își potrivise singur lațul pe gât, parcă ar fi încercat un guler neobișnuit.

– Trage scaunul! șopti iarăși plutonierul.

Caporalul smulse năuc scaunelul de sub picioarele condamnatului. Brațul spânzurătoarei pârâi, și trupul începu a se zvârcoli în căutarea unui sprijin. În ochi lucirea stranie, arzătoare, pâlăia mai puternic, cu tremurări grăbite, din ce în ce mai albă... Bologa vedea bine cum bulbii ochilor se umflau și se învinețeau, și totuși privirea își păstra strălucirea însuflețită, parcă nici moartea n-ar fi în stare s-o întunece sau s-o nimească...

Plutonierul mai spuse ceva caporalului care, desperat, se repezi și, cu amândouă mâinile, cuprinse picioarele spânzuratului, zguduite încă de spasmi nătânge.

– Dă-i drumul! strigă pretorul speriat. La o parte!... Ce faci?

Doctorul, lângă Apostol Bologa, stătea cu ceasornicul în mână, numărând vremea. Perdelele negre ale amurgului se lăsau acuma tot mai grăbite. Vântul se oprise brusc, ca un alergător sosit în fața unei prăpăstii. Apoi, prin pânza tăcerii ce se urzea, străpunse deodată un oftat prelung, ca o chemare...

Dar numai Bologa se întoarse și văzu un soldat cu o urmă de rană grea în obraz, cu fața scaldată în lacrimi, gemând de milă. Vru să-i facă semn să înceteze, dar atunci zări licăriri de lacrimi și în ochii altor oameni din apropiere. Se zăpăci și simți că i s-a uscat cerul-gurii.

„De ce geme soldatul?”, se gândi dânsul ca să-și domolească inima; dar în clipa când îi răsări întrebarea aceasta în creier, privirea lui întâlni iarăși ochii spânzuratului, în care acuma strălucirea de adineaori, mândră și încrezătoare, se zbuciuma gătită de întuneric.

Trecură astfel câteva minute. Corpul spânzuratului nu mai mișca de mult. Amurgul acoperea întreg pământul, ca un lițoliu negru...

– Ce facem, doctore? izbucni deodată generalul ursuz. Nu vezi că s-a întunecat?

– Datoria, excelență, răspunse medicul liniștit, cu ochii la ceas.

– Ce datorie?... Constată! Asta-i datoria dumitale! zise generalul mai îndârjit.

Doctorul ridică din umeri, se apropie de stâlp și pipăi pulsul spânzuratului, iar pe urmă murmură:

– A murit mai repede, parcă i-a fost silă de viață...

– Lasă comentariile! se înfurie generalul. Rezultatul!

– Excelență, condamnatul a expirat, raportă doctorul salutând.

– Atunci? Ei? zise generalul nerăbdător întorcându-se către pretorul buimăcit.

– Excelență, sentința s-a executat, rosti pretorul grăbit bătându-și călcăiele ca un recrutar silitor.

Generalul venise înadins ca să țină o cuvântare asupra dezertării la inamic și mai ales asupra pedepselor ce vor lovi fără cruțare pe cei care s-ar abate de la datoriile ostășești. Dar acuma se simțea obosit și nu mai avea poftă de discursuri.

– Atunci să mergem! mormăi dânsul, pornind atât de brusc, că oamenii de-abia avură vreme să se dea la o parte spre a-i face loc să treacă.

Pretorul împărți repede ordinele convenite plutonierului și apoi alergă după general să-i explice că vina incidentelor cade exclusiv în sarcina oamenilor nedisciplinați. Pe urmă toată lumea se urni și câmpul se umplu de pași. Numai Apostol Bologa rămase pironit pe loc, cu ochii mereu la spânzuratul căruia vântul îi zvârcolea aripile hainei.